

ПРОФСПІЛКИ ТА ПРОБЛЕМА ВПРОВАДЖЕННЯ 8-ГОДИННОГО РОБОЧОГО ДНЯ В ПЕРІОД ДІЯЛЬНОСТІ БІЛЬШОВИЦЬКИХ УРЯДІВ (1917 – 1920 рр.)

Олег СИНЕНКО (Кіровоград)

У статті розкривається питання впровадження 8-годинного робочого дня в Україні в 1917 – 1920 роках у період більшовицьких урядів та участі профспілок у цьому процесі.

The article consider the question of introduce 8 – hour working day at the Ukraine in 1917-1920, in time of Bolsheviks and the part of lab our - union in that process.

Однією з найважливіших проблем робітництва у всі часи була проблема тривалості робочого дня. Процес урегулювання цього питання між власниками та найманими робітниками був надзвичайно складним, вимагав урегулювання та узгодження з організаціями, які презентували інтереси працівників – фабзавкомами та профспілками.

Переважна частина дослідників у радянській історіографії висвітлювали цю проблему під кутом марксистсько-ленінської ідеології.

Дослідники 20-х років лише розпочали вивчення цієї проблеми. Багато важливих питань цієї теми тоді ще не розглядалися: діяльність більшовиків у фабзавкомх і профспілках, участь робітничих організацій у політичних кампаніях, у боротьбі за владу рад. У публікаціях того періоду висвітлено боротьбу робітничих організацій за 8-годинний робочий день, укладення колективних договорів, значно слабкіше – участь у політичній боротьбі, їхню більшовизацію. Дуже характерним у цьому плані є збірник статей, підготовлений Істпрофом України [1]. Він досі привертає увагу дослідників. Частина статей присвячена економічній боротьбі та впровадженню 8-годинного робочого дня в Донбасі, Харкові. Зауважимо, що його впровадження відбувалося без участі більшовицьких організацій.

Окремою брошурою вийшла в Києві 1925 року стаття Д.Шлосберга та І.Шінгарьова. В ній висвітлено діяльність Центрального Бюро профспілок Києва, яким більшовики керували з перших днів його обрання. Показано боротьбу між більшовиками та угодовцями в раді, у ЦБ профспілок з питань введення 8-годинного робочого дня, викривається політика Тимчасового уряду, який відстоював інтереси власників[1, 16–17].

Отже, у 20–30 роки минулого століття було опубліковано праці, які поклали початок вивченню професійного руху в Україні. Офіційна концепція історії профспілкового руху тільки розроблялася. Ленінська концепція Жовтня лише досліджувалася історичною наукою.

На рубежі 30-х років вивчення нашої проблеми та історії профспілкового руху були обмежені історико-партійною проблематикою. Лейтмотивами праць дослідників професійних спілок стали звеличування ролі генерального секретаря ЦК ВКП(б) в утворенні радянської профспілкової системи. Літературу про профспілки можна поділити на дві групи. Перша – узагальнювальні праці, в яких висвітлюється перемога Радянської влади [2]. Другу групу становлять спеціальні дослідження, які поклали

початок вивченню профспілкового руху в Україні в 1917 р. Їхні автори наштовхувалися на значні труднощі: не було досвіду написання наукових досліджень, велика кількість джерел була не доступна, однак багато питань теми ставилося, але частково розв'язано. Зокрема, показано (хоча й неповно) профспілкове будівництво, економічну боротьбу, протилежність революційної тактики більшовиків і тактики меншовиків та есерів. Було розпочато вивчення питання про взаємостосунки фабзавкомів і профспілок 1917 року та про боротьбу трудящих за робітничий контроль. Із середини 50-х років відбулися певні зрушення у вивченні професійного руху. Вони пов'язані з новим періодом розвитку історичної науки. Характерною рисою багатьох публікацій кінця 50 – 60-х років було перебільшення розмаху введення 8-годинного робочого дня. Свій внесок у вивчення проблеми зробили праці А.П.Гриценко, Ю.М.Гамрецького, П.В.Замкового та інших [3]. У 70 – 80-ті роки опубліковано понад 20 наукових статей [4].

Можливості подолання концептуальних хиб радянської історіографії з'явилися після падіння компартійної диктатури в СРСР. Проте в першій половині 90-х років інтерес вітчизняних істориків до профспілкової проблеми зник. Такого кризового становища вітчизняна й російська історіографія робітничого класу раніше не знала. Щоправда, на початку останнього десятиріччя минулого століття ще виходили поодинокі праці з історії робітничого класу, підготовка яких була започаткована в попередні роки [5, 8].

Пошук нових підходів до вивчення історії профспілкового руху, в контексті якого висвітлюється і проблематика цієї статті, намітився в українській історіографії у зв'язку з проголошенням курсу на суспільну демократизацію. Так вийшли друком монографічні дослідження Б.І.Андрусишина [6] та О.П.Реєнта [7], присвячені історії робітничого класу та робітничої політики українських урядів доби революції і визвольних змагань. Автор першої монографії започаткував вивчення історії становлення в Україні системи соціального партнерства між підприємцями та робітниками, автор другої – процес одержавлення професійних спілок. Серед праць узагальнювального характеру привертає увагу за широтою висвітлення проблеми книга “Нариси професійних спілок України”, в якій вперше за роки незалежності України в узагальновальному й систематизованому вигляді на основі широкої джерельної та історіографічної бази викладено історію професійних спілок України [8].

У статті зроблено спробу розглянути питання впровадження 8-годинного робочого дня більшовиками на захопленій ними території України та показати, що регулювання тривалості робочого часу мало суто декларативний характер. Політика більшовизації профспілок не давала змогу виконувати їм своє призначення – соціальний захист робітництва.

З проголошенням радянської влади в Україні багато промислових підприємств прийняли рішення про перехід на 8-годинний робочий день. Однак його виконання наштовхнулося на опір підприємців, котрі нерідко ігнорували рішення робітничих зібрань. Восьмигодинний робочий день не був уведений для шахтарів, зберігалася попередня тривалість робочого часу матерів-годувальниць, на виробництві ще застосовувалися понаднормові роботи, праця жінок і підлітків до 18 років у нічний час.

Ради та їхні виконкоми в тих місцях, де утвердилася радянська влада, здійснювали роботу із упровадження 8-годинного робочого дня. Так, Гуківська Рада (Донбас) робочих депутатів 24 листопада 1917 р. сповіщала: “Довести до відома контори всіх рудників про наше рішення негайно ввести 8-годинний робочий день” [9, 178].

Уперту боротьбу проти саботажу власників вели робітники, очолювані профспілками, на таких заводах, як “Наваль” та “Руссуд” у м. Миколаєві, власники яких відмовлялися виконувати декрет про 8-годинний робочий день. Виникла потреба в

спеціальній постанові Народного комісаріату праці (вже після встановлення влади Рад) про норми праці і заробітну плату робітників саме на цих заводах [10, 43].

Разом із шахтарями до першого радянського керівництва України подали свої проекти щодо тривалості робочого дня профспілки металургів, будівельників, службовці, вантажники. Однак лише гірники домоглися доплат за роботу в нічних змінах, в умовах високої температури і за подолання відстані від стовбура до штреку. Питання ж про прийняття закону про 8-годинний робочий день в Україні для всіх галузей виробництва залишилося відкритим. Законодавче рішення стало можливе тільки після краху німецько-австрійської окупації України й гетьманщини.

До реалізації задуманого повернулися під час другого періоду існування радянської влади в Україні. Згідно з рішенням I Всеукраїнського з'їзду рад про встановлення тісних федеративних зв'язків з радянською Росією, на Україну поширювалася дія декретів і розпоряджень Робітниче-селянського уряду РСФРР, зокрема, про 8-годинний робочий день від 29 жовтня (11 листопада) 1917 р. [11, 361].

Через секретаріат Праці та його місцеві органи більшовики практично втілювали в життя декрет про 8-годинний робочий день. Постанови про його запровадження видавали не тільки ради та органи праці, а й ревкоми та профспілки [12, 201].

Після встановлення радянської влади практична реалізація цього важливого заходу здійснювалася через укладення нових колективних договорів, проти чого підприємці чинили шалений опір. Однак пролетаріат спирався на державну владу й силу закону. Так, внаслідок напруженої боротьби металістів Півдня, яка тривала до весни 1918 р., було укладено тарифний договір, згідно з яким у металургійній промисловості запроваджувався 8-годинний робочий день. Послідовне втілення в життя органами регулювання трудових відносин декрету про 8-годинний робочий день сприяло зменшенню експлуатації робітників, поліпшенню їхнього матеріального становища, скороченню рівня безробіття.

Народний комісаріат праці УСРР опублікував Тимчасове положення "Про 8-годинний робочий день" від 28 лютого 1919 р. У ньому йшлося про необхідність видання особливого кодексу про працю. При цьому рекомендувалося неухильно керуватись законом про 8-годинний робочий день, опублікованим у 1917 року. "Цей закон, – підкреслювалось у ньому, – поширюється на всі підприємства і господарства, незалежно від їх розмірів і від того, кому вони належать, і на всіх осіб, зайнятих роботою по найму" [13, 125]. Опублікування цього положення – перший реальний результат початої після лютого 1917 р. законодавчої роботи над питанням тривалості робочого дня в Україні. У Тимчасовому положенні надавалося великого значення поясненню сутності закону. "Робочим часом, – зазначалося в ньому, – або кількістю робочих годин в добу вважається той час, протягом якого згідно з угодою про найм робітник зобов'язаний знаходитись на промисловому виробництві і в розпорядженні завідуючого останнім для виконання робіт. Робочий час, визначений правилами внутрішнього розпорядку підприємства, не повинен перевищувати 8 робочих годин на добу (в суботу 6 годин) і 46 годин на тиждень, включаючи сюди і час, витрачений на чистку машин і на приведення в порядок робочого приміщення" [14, 125].

Особливо гостро стояло питання про понаднормові роботи, яке в умовах війни набуло надзвичайної ваги: термінові замовлення для армії вимагали мобілізації всіх сил. Проте, ознайомившись з трудовим законодавством того часу, зокрема з положенням "Про восьмигодинний робочий день" від 28 лютого 1919 р., бачимо, що такі прагнення вступали в суперечність з ним. Згідно з трудовим законодавством понаднормові роботи обмежувалися 50 днями на рік і могли проводитися лише за згодою робітничих організацій та з дозволу відділів чи інспекторів праці. Слово професійних об'єднань у цих питаннях було вирішальним. Без їхньої згоди ні адміністрація, ні приватні власники

не могли встановити понаднормові роботи. Необмежено вони допускалися головним чином на воєнних підприємствах, правда, з дозволу профспілок. За таких умов уся відповідальність за їхні проведення була на останніх. У випадках, коли професійні організації були більшовизовані, вони самі й часто виступали ініціаторами понаднормових робіт. У цілому по всій промисловості Росії 1917 року. робочий день становив 8,9 години (понаднормових – 0,13), 1918 року – 8,5 (відповідно 0,37), в 1919 році – 8,3 (0,8), 1920 – 8,6 години (0,8 понаднормових) [15, 5 – 6].

Одночасно був прийнятий режим роботи промислових підприємств республіки: не більш як через 4 години від початку робіт мусить бути встановлена обідня перерва для відпочинку й приймання їжі. Перерва має тривати не менш як 30 хвилин і не більше як 3 години. Відповідно до режиму роботи всі жінки-робітниці, які годували грудних дітей, мали право на додаткову перерву через кожні три години не менш як на 30 хвилин. Протягом обідньої перерви робітник міг вільно використовувати свій час.

Зрозуміло, що в умовах громадянської війни нічого з цього не вдавалося здійснити. Так, при Наркомпраці УСРР у травні 1919 р. було створено спеціальну комісію для переведення на 6-годинний робочий день гірничі підприємства Донецького басейну [16, 18]. Однак роботу її незабаром припинили.

У цілому діяльність радянських органів щодо впровадження 8-годинного робочого дня на промислових підприємствах України 1919 року особливого оптимізму трудящих не викликала. Держава і більшовицька партія, декларуючи його введення, звалили на себе такий тягар, який був їм явно не під силу. Дещо інше становище склалося в регулюванні умов і тривалості роботи службовців. У ряді випадків відповідно до умов роботи і згідно з тарифними ставками радянські органи на диво охоче встановлювали для них скорочений робочий день. 12 лютого 1919 р. було прийнято постанову Раднаркому України “Про 6-годинний робочий день для службовців” [17, 1].

У період громадянської війни особливо погіршувалися умови на безперервних виробництвах, які працювали цілодобово і на яких постійно не виконувалися норми робочого часу. Зокрема, це питання вже навесні 1919 р. порушувалося а загальноміській профспілковій конференції робітників м. Новомосковська Катеринославської губернії. Представник ради профспілок у своїй заяві від 25 березня заявив “про необхідність введення 8-годинного робочого дня для паромників Новомосковська” [18, 26]. 28 березня колегія Катеринославського відділу праці, заручившись підтримкою керівництва ради народного господарства, заборонила впровадження 8-годинного робочого дня. У зверненні до робітників зазначалося, що їм необхідно “не гаяти часу на тривалість (робочого дня – О.Л.), зміни і не висувати ніяких вимог” [19, 26].

Профспілки весь час турбувалися про своїх робітників, які працювали на шкідливому виробництві. Але тільки 10 червня 1920 р. РНК УСРР затвердив циркуляр уповноваженого Наркомпраці РСФРР при Раді Народних Комісарів України “Про робочий день на підприємствах, які визнали шкідливими для здоров'я”. Для дорослих встановлювався семигодинний робочий день, для підлітків 16–18 років – п'ятигодинний і для малолітніх 14–16 – тригодинний. 22 червня 1920 року вийшло розпорядження уповноваженого Наркомпраці РСФРР при Раднаркомі УСРР “Усім губернським і повітовим підвідділам охорони праці, всім інспекторам праці” про заборону дитячої праці до 14 років, зняття малолітніх з роботи, посилення пильності в справі охорони праці підлітків від 14 до 18 років [20, 76].

Отже, протягом перших післяреволюційних часів приймалися численні законодавчі акти, спрямовані на регулювання тривалості робочого часу й відпочинку трудящих. Однак зрештою вони виявили свій декларативний характер, оскільки достатніх підстав для їхньої організації не було. Це свідчило, з одного боку, про слабкість виконавських структур на місцях. Недостатній зв'язок вищих ешелонів

партійно-радянського апарату з робітничими низами, а, з іншого, – про зменшення потенціалу професійних пролетарських організацій. Зрозуміло, що про загальний соціальний захист робітників не могло бути й мови. Треба відзначити, що більшовицькі профспілки не дотримувалися наступальної тактики, відстоюючи інтереси трудящих, а в робітничих колах сильними були ілюзії щодо можливостей і бажання режиму ці інтереси задовольнити.

Розглядаючи питання боротьби профспілок за 8-годинний робочий день, можемо зауважити, що коли режим потребував підтримки широких робітничих верств у “наступі на капітал”, він з популістських позицій відстоював ідею 8-годинного робочого дня, пізніше, встановивши свою владу й, почавши експлуатувати робітництво, довільно варіював його в бік збільшення, відчувши безмежність своєї влади.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Матеріали з історії професійного руху на Україні. Збірник 1. – Харків, 1928. – 130 с.
2. Історія робітничого класу РСР. – Т.2 – К., 1967. – 508 с.; Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні. – Т.1. – К., 1967. – 392 с.; Очерк истории профессиональных союзов Украинской ССР. – К., 1983. – 663 с.; Варгатюк П.Л., Солдатенков В.Ф., Шморгун П.М. В огне трех революций. – К., 1986. – 625 с.
3. Стадник А., Прохоренко М. Профсоюзы Украины до Великой Октябрьской социалистической революции. – М., 1959. – 142 с.; Гриценко А.П. Робітничі фортеці соціалістичної революції (березень 1917 – січень 1918 рр.). – К., 1965 – 195 с.; Гриценко А.П. Робітничий клас України в Жовтневій революції. – К., 1975. – 240 с.; Скляренко Є.М. Нариси історії професійного руху на Україні 1917–20-ті роки. – К., 1974. – 185 с.; Парфьонов Р.О. Боротьба профспілок України за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції // З історії боротьби за встановлення Радянської влади на Україні. – К., 1957. – С. 107–132. Бельфор Д.С. З історії боротьби профспілок Одеси: фабзавкоми та профспілки // Праці Одеського державного університету. – 1957. – Т.147. – Вип. 2. – С.175–198.
4. Гриценко А.П. Зїзди і конференції профспілок і фабзавкомів України // Укр. іст. журн. – 1972. – № 3. – С. 97 – 111. Антоненко С.И. Количественный и качественный состав рабочего класса Донецко-Криворожского бассейна и его профессиональные организации в 1917 году // Научные труды по истории КПСС. – Вып. 90. – К., 1977. – С. 107 –132. Богульский А.А. Деятельность коммунистической партии по укреплению единства профсоюзного движения в стране в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции // Научные труды по истории КПСС.– Вып. 90. – К., 1977. – С. 175 – 198. Яневський Д.Б. Профспілки України в період підготовки Великого Жовтня // Укр. іст. журн. – 1986. – № 11. – С. 81–89.
5. Мовчан О.М. Українські профспілки в компартійно-радянській системі влади – Автореф. ... доктора іст. наук. – К., 2004. – 38 с.
6. Андрусишин Б.І. У пошуках соціальної рівноваги: нарис історії робітничої політики українських урядів періоду революцій та визвольних змагань 1917 – 1920. – К., 1995. – 191 с.
7. Реєнт О.П. Українська революція і робітництво: соціально-політичні та економічні зміни 1917–1920 рр. – К., 1996. – 265 с.
8. Нариси історії професійних спілок України // Федерація професійних спілок України. Андрусишин Б.І. Розділ III. – К., 2002. – 729 с.
9. Борьба за власть Советов в Донбассе. – К. 1972. – 211 с.
10. Баева Л.К. Социальная политика Октябрьской революции. Октябрь 1917 – конец 1918. – М., 1977. – 78 с.
11. Истoия Украинской ССР. Т.6, – К. 1984. — 623 с.
12. Андрусишин.Б.І. Нариси історії професійних спілок України. – К., 2002. – 765 с.
13. Реєнт О.П. Українська революція і робітництво: соціально-політичні та економічні зміни 1917 – 1920 рр. – К., 1996. – 230 с.
14. Каплун С.И. Охрана труда в Союзе ССР в цифрах. – М., 1928. – 58 с.
15. Центральний державний архів вищих органів влади (далі – ЦДАВО) України. – Ф.2623. – Оп.1. – Од. зб. 219. – Арк.18.
16. ЦДАВО України. – Ф.539. – Оп.21. – Од. зб. 9. – Арк.1.
17. ЦДАВО України. – Ф.2623. – Оп.1. – Од. зб. 248. – Арк.26.

18. ЦДАВО України. – Ф.2623. – Оп.1. – Од. зб. 248. – Арк.26.

19. ЦДАВО України. – Ф.2605. – Оп.1. – Од. зб. 7. – Арк.76.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Синенко Олег Леонідович – асистент кафедри історії України КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси – проблеми визвольних змагань 1917 – 1920 років та місце профспілок у системі суспільних координат.